

Dendrokronologisk undersøgelse af Gyldent alter fra Sahl kirke, Ringkøbing amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

RINGKØBING AMT

Sahl kirke

18.02.08 Sahl sogn

Undersøgelse af gyldent alter fra kirke

Koordinater: (WGS84) 56.48445°N/8.83887°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Nationalmuseet og Redaktionen af Danmarks kirker.

Indsamling af prøver: Nationalmuseet.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen og Niels Bonde.

Rapport udarbejdet: September 2017.

NNU j.nr. A9515

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 64, 2017 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden

natmus.dk/organisation/bevaring-naturvidenskab/miljoearkæologi-materialeforskning/dendrokronologi/dendrokronologisk-rapportoversigt/rapportoversigt-2017/ (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Kirke, Antemensale (frontale)

To emner (lodrette stolper) af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Stolperne er dateret. Der er ikke splintved bevaret på stolperne.

Den dendrokronologiske undersøgelse er udført på de øverste endeflader af frontalets lodrette stolper. Yngste fuldstændig bevarede årring på 71212029 er dannet i 1162 e.Kr. Stolpens yderste kant er dækket af en metalplade, som ikke kan bøjes til side. Det er skønnet at der er 6-8 årringe, som herved ikke kan måles. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved samt de 6-8 årringe, som er skjult af metalpladen, kan det beregnes, at træet, som stolpen stammer fra, er fældet *efter* ca. 1190 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

De to årringskurver krydsdaterer med en *t*-værdi på 7,73. Visuel kontrol af de to kurver viser, at de to stolper sandsynligvis stammer fra samme træ. Kurverne fra de to stolper er sammenregnet til en trækurve (71212T01) på 224 år, som dækker perioden 939-1162 e.Kr.

Alter, retable

Ét emne (planke) af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Planken er dateret. Der er ikke splintved bevaret på planken. Den dendrokronologiske undersøgelse er udført på den nederste endeflade af retablets højre lodrette planke. Yngste fuldstændig bevarede årring på 71212039 er dannet i 1079 e.Kr. Kurven er også indplaceret visuelt med trækurven 71212T01 fra frontalet. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som planken stammer fra, er fældet *efter* 1100 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

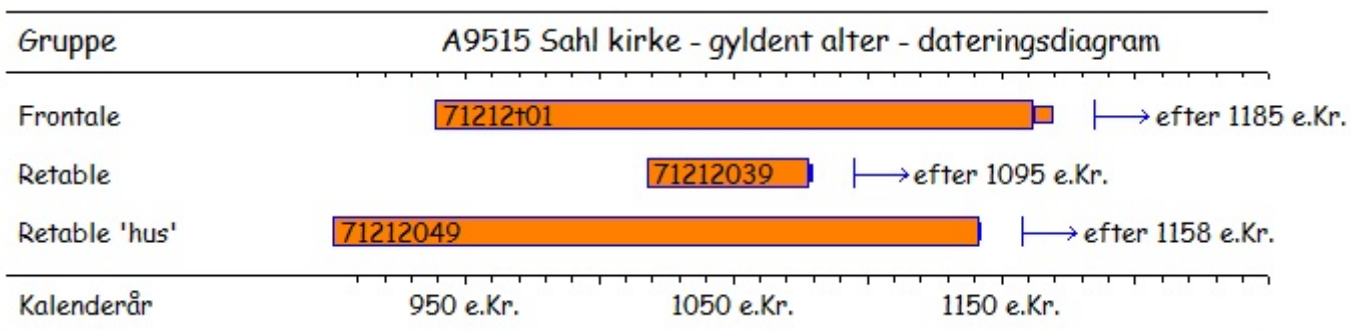
Alter, retable, 'hus'

Ét emne (planke) af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Planken er dateret. Der er ikke splintved bevaret på planken. Den dendrokronologiske måling er udført på basis af et 'hus' på retablets bue. Yngste fuldstændig bevarede årring på 71212049 er dannet i 1142 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som planken stammer fra, er fældet *efter* 1162 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

Kurverne fra de daterede emner fra alteret krydsdaterer og er sammenregnet til en middelkurve (71212M01) på 261 år, som dækker perioden 902-1162 e.Kr.

A9515 Sahl kirke, gyldent alter - krydsdateringer med referencekurver				
	71212T01	71212039	71212049	71212M01
	Frontale	Retable	Retable, 'hus'	Alle
Sjælland, 2X900001	5.95	1.72	4.88	4.68
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	9.77	3.11	7.53	7.47
Slesvig-Holsten, DM100003	5.19	2.08	4.31	4.88
Sydvestskåne, SM000001	5.01	2.09	2.82	4.22
Sahl kirke - vinduesramme, 71210m01	6.53	2.35	4.34	6.31

Den højeste t-værdi er markeret med grønt og viser, at træerne, som prøverne stammer fra, har vokset i Vest Danmark.

Splintstatistikker:

Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år.

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. (anvendt her)

For t-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A9515 Sahl kirke, gyldent alter - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Antemensale (frontale)							
71212019	Venstre lodrette stolpe	154	1-2 cm	nej	H1	939-1092	se 71212T01	
71212029	Højre lodrette stolpe	136	4-5 cm	nej	H8	1027-1162	se 71212T01	
71212T01	Trækurve (71212019+29)	224	1-2 cm	nej	H8	939-1162	efter ca. 1190	
	Alter, retable							
71212039	Højre lodrette planke	62	2-3 cm	nej	H1	1018-1079	efter ca. 1100	
	Retable, 'hus'							
71212049	Hus på bue	241	?	nej	H1	902-1142	efter ca. 1162	
<small>Tegnforklaring: B - bark. W - waldkante (barkring). vf - vinterfældning. sf - sommerfældning. Hx - Heartwood (kerneved) x = antal. Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse.</small>								

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekompleks (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetræskronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspan, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

